

C. Nozeman (1721-1786): vogelende dominee

C. van Deursen

Noordhollandse aantekeningen

Cornelius Nozeman had zijn standplaats tussen 1744-1749 in Alkmaar, van 1749-1760 in Haarlem en van 1760 tot circa 1785 te Rotterdam. Als belangrijke auteur van de "Nederlandsche Vogelen" (Fitis 2, 2010), zijn de aantekeningen van waarnemingen uit zijn Alkmaarse en Haarlemse tijd, maar ook die uit de jaren na 1760, toen hij in Rotterdam woonde en van daaruit de Krimpenerwaard en de veenplassen van Schieland bezocht wel interessant.

Aan zijn Alkmaarse jaren herinnert de beschrijving van de Tapuit, die toen nog een gewone verschijning was langs de weg tussen Haarlem en Alkmaar "*van bezeyden Heemskerk af tot Limmen*", doch vooral ter hoogte "*van 't Kastriksche Duin*" (p. 163). De Hop vertoonde zich omstreeks 1745-1747 nog zo geregeld aan de binnenduinstrand van Egmond tot Schoorl, dat Nozeman het niet onmogelijk achtte, dat hij er 'n enkele maal broedde (p. 129). Zanglijsters (p. 23) en Fazanten waren er talrijk, de laatste dankzij de bescherming, die men hen verleende op de "*Vryheden der Edelen en Ridders*". Zij vormden een dusdanige attractie voor "*de liefhebbers van de jagt*", die er volgens Nozeman "*veel meerder als stroopers van dit Wild, dan als eerlyke Schutters*" op af kwamen (p.160). Nozeman had bepaald geen hoge dunk van dat soort jagers en dat is heel opmerkelijk, want hij mocht zelf het hele jaar jagen! Over zijn tochten door het duin bericht hij zelden, maar van de Wulp vertelt hij dat "*hij dezen eens, by harden wind, in verbaezende menigte samengeschoold aengetroffen (heeft) aen de schier nooit bezochte Dobben midden in dat breeduitgestrekte Duin achter Schorel;*" (p. 109). Nog talrijker waren deze toentertijd op het Koegras en buitendijks van de Wieringerwaard, waar Nozeman ook vele Kluten waarnam (p. 68). De laatstgenoemde vogels waren daar in 1754 zoo talrijk, dat men ze als vogelverschrikkers in de boomgaarden hing!

Dat Nozeman in de noordelijke helft van de provincie kwam is best bijzonder, omdat het slecht begaan- en bereikbaar gebied was. Zo werd het Koegras (bijna 4000 ha) pas in 1817 ingedijkt, bij de aanleg van het Noordhollands kanaal, en 30 jaar later volgde de Anna Paulownapolder (ruim 5200 ha) in 1847. Vóór 1817 was het Koegras een streek van onbedijkte schorren, waar bijna niemand woonde. Er weidden vooral schapen; op een paar vluchtheuvels verschenen later enkele boerderijen, de "Keeten". In de eerste helft van de 19e eeuw verbond een postwagendienst het afgelegen Den Helder met "Het Zand" in de Zijpe, waar een trekschuitveer naar Schagerbrug begon. Vogeljaar toen was heel wat anders dan nu.

Lepelaars zag hij in de late zomer "*ook wel op het Koegras aen den weg naer de Helder*" (p. 174) Over waterwild vertelt Nozeman dat hij op een winterdag in 1746 getuige was van een verbazend grote aanvoer van Wintertalingen op de Alkmaarse markt, afkomstig uit de kooien van de Wieringerwaard en de Zijpe (p. 149). De Zijpe (bijna 6200 ha) was al in 1597 ingedijkt, de vruchtbare Wieringerwaard in 1610. Tegenwoordig bevinden zich in de Zijpe nog 3 eendenkooien. Tussen Medemblik en Enkhuizen waren er omstreeks 1765 nog 4 actief. Hij meldt, óók uit de omgeving van Alkmaar, Notenkraaker en Kwartel. De Graaf van Nassau-Bergen vertelde Nozeman, dat hij in zijn jachtveld eens een "Oerhaen" had geschoten (p. 165). Nozeman hield dit voor "*een wyd verduwaeld voorwerp*", maar Schlegel (1852, p. 83) betwijfelde de juistheid van deze determinatie en vroeg zich af dit niet een verduwaeld Korhoen of een Grote Trap kon zijn geweest!

Zeer waarschijnlijk heeft Nozeman ook Texel bezocht; zijn mededeling over een nest jonge witte Spreeuwen (p. 26) laat de mogelijkheid open, dat dit merkwaardige broedsel hem vandaar werd toegezonden. Ameland kende hij zeker uit eigen waarneming want, zoals hij schrijft, trof hij nergens zoveel Scholeksters aan als daar (p. 51).

In Haarlem is Mr. C. A. Van Brakel zijn ornithologische geestverwant en helper (pp. 21, 124 en 133), die hij op zijn buitenplaats "Saxenburg", ooit deel van het roemruchte Bloemendaalse Bos, graag bezocht. Nozeman was daar getuige van bijzonder sterke doortrek van Goudvinken, die in 1756 langs de duinkant plaats vond. Nozeman schrijft daarover: *"Men ontmoet in den herfst alleen de Goudvinken binnen onze Provincien niet, terwyl zy, op hunne tocht, door dezelve, met ander Trekgevoelte, koomen heen vliegen. Dit geschiedt in sommige jaeren zoo zeer overvloedig, dat 'er in den jaere 1756, bedriegt my myn geheugen niet, geduurende 3 of 4 achtereenvolgende dagen, in Holland allerwege, langs den Duinkant, verbaazende menigten van deeze vogelen in de leisterboogen werden gevangen, zoodat een' van myne naebestaenden, op zyne buitenplaats te Monster, in deeze weinige dagen eene verzameling maekte van 50 stuks onbeschadigde mannen goudvinken welken hy uit de strikken reddede en in zyne vogelvlugt plaats-te; geduurende welke zelfde dagen ik te Bloemendael, op de vermaekelyke lustplaats Saxenburg, by den W. Ed. Gestr. Heere Mr. C. A. van Brakel, verscheide mannen en wyven deezer vogelen of zelf uit de strikken haelde, of door anderen daer uit gehaald zag aanbrengen.* (p. 133).

Het is jammer, maar van zijn omzwervingen uit de Haarlemse periode van 1749-1760 is verder weinig bekend. Wel schijnt hij in die jaren, dankzij de lijsterstrikken en de vinkenbaan, de nodige ervaringen met de vogeltrek te hebben opgedaan, zoals blijkt uit zijn aantekeningen over het verloop van de lijstertrek (p. 22) en over verschillende andere vogels, die in lijsterstrikken (Gaai, Goudvink, Klapekster) of onder het vinknet (Vink, Ortolaan, Rietgors, Klapekster) werden gevangen. In het laatst van November 1759, vlak vóór zijn vertrek uit Haarlem, werd er op een blekerij te Bloemendaal een grote zeldzaamheid gevangen, te weten een Noord-Europese Waterspreeuw (*Cinclus c. aquaticus*), die hij in de "Uitgezogte Verhandelingen" in deel 5 (pp. 68-76) beschrijft.

Zuidhollandse aantekeningen

Verhuizing naar Rotterdam bracht hem in contact met de avifauna van het polderland in de Krimpener- en Alblasserwaard en met de watervogels, die de toenmalige plassen van Schieland bewoonden. Ongetwijfeld behoren de beschrijving van Schollevaarseiland en de daar broedende Aalscholvers en Lepelaars tot het bekendste van wat hij geschreven heeft (pp. 89-92 en 171-174). Verschillende plaatselijke namen, voorkomend in de "Neder-

landsche Vogelen" (onder andere Schoon(d)erloo, 's GravenWech, Om(m)oordsche Polder en de daaraan grenzende Wollefoffenpolder met het Yssel meer), zijn nog op kaarten uit die tijd terug te vinden. Die gegevens zijn van blijvende waarde, evenals zijn aantekeningen over Fluut, Kwak, Woudaap, Roerdomp, Wintertaling, Bruine Kiekendief, Kokmeeuw, Visdief, Zwarte Stern, Grote Karekiet en Baardmees. De kleinere Acrocephalus- en Sylvidaesoorten kon hij niet onderscheiden en wat hij daarover meedeelt is hoogst verwarrend (pl.52 en 54 en bijbehorende tekst).

Over vogels, die op de buitenplaatsen bij Rotterdam werden aangetroffen, zijn opvallende zaken te lezen. Zo vertelt Nozeman, dat hij een Kwak in bruingespikkeld kleed (jeugdkleed!) heeft zien *"nestelen (in Juny) op den top van een der hooge abeelboomen, van de Westlaen der vermaekelyk geleegene Buitenplaets Maeszicht, tusschen Rotterdam en Schoonerloo"* (p. 151). Begin Juli 1778 trof hij een paar Hoppen aan op de buitenplaats van zijn vriend M. Viruly *"aen den Hoogen Dyk onder Kralingen"*. Dat paar zag hij ze *"dagelyks uit het geboomte "af en aen" vliegen op het daer nevens geleegen weiland. Aldaer had dit paer gebroed; gelyk my de tuinlieden verzeckerden"*. Het was toen te laat om het nest en de eieren te verzamelen, *"alzo zy bereids hunne jongen hadden, en voor eene tweede keer niet broeden."* Dit geeft aan dat Nozeman met de duur der broedperiode van de Hop op de hoogte was. Op "Maeszicht" was blijkbaar ook een kleine menagerie, want op het geluid van de kwartelslag die daar door kooivogels werd voortgebracht, kwamen meermalen *"Kwartels uit het Overmaesche Land de rivier over vliegen tot onder de kooien"* (p. 144). In die tijd was het "goed" gebruik om in volières "in- en uitlandsche" vogels op landgoederen te houden tot vermaak van de landgoedeigenaar en zijn gasten. Verder was "Maeszicht" een waar lijsteroord, vooral nadat men met het plukken van de vlier- en lijsterbessen stopte. De opgave, dat de Koperwiek er in 1764 gebroed heeft, is zeker toe te schrijven aan de verwisseling met de Zanglijster (p. 21). Die verwisseling wordt in de "Nederlandsche Vogelen" wel vaker gemaakt.

Tenslotte had Nozeman in Oost- en Zuid-Nederland verschillende relaties, die hem gegevens en materiaal verschaften. Zo ontving hij een Klapekster met nest en eieren *"van Qiet verre buiten Swoll"* (p. 121), de Grauwe Klauwier met legsel *"uit de landstreek omtrent Muijderberg"* (p. 127) en een broedpaar van de Appelvink in 1781 uit Roozendael (p. 137). *"Uit het quartier van Breda"* werd hem een stel Hoppen met legfels, alsmede een paar Goudvinken met nest en eieren toegezonden (resp. pp. 130 en 133), uit Oosterhout een Kneu en een Ortolaan (resp. pp. 158 en 145). Van de laatste soort wordt een weinig gelijkende afbeelding gegeven, zodat op grond daarvan aan de authenticiteit van dit broedpaar mag worden getwijfeld. Wat Nozeman aan feiten beschrijft maakt duidelijk dat het wel degelijk om deze soort gaat.

De Hop was nog in de 18^e eeuw een schaarse, maar regelmatige broedvogel van de binnenduinrand. Foto: Chris van Deursen

Opvallende aantekeningen in "Nederlandsche Vogelen"

Het is interessant te lezen, dat ene J. H. Nicolay in Leeuwarden in 7 jaar tijd uit die omgeving liefst 11 Zeearenden ontving, waarvan er 4 geschooten en 7 in vossenklemmen gevangen waren (p. 419). De Grote Trap verscheen omstreeks 1800 bijna jaarlijks in ons land (p. 461). Daarentegen heeft men de Paarse Strandloper lange tijd over het hoofd gezien. Temminck had hem tot 1815 nog nooit aangetroffen, maar sindsdien bemachtigde hij er verscheidene op de golfbrekers voor Terheyde (p. 444). Als broedplaats van de Grote Stern was Eierland op Texel vermaard; *"aldaar vind men in de maanden Meij en Junij geheele streken als het ware met de nesten van deze Vogelen bedekt, zijnde zoo dicht bij elkander, dat de broeiende Vogels zich bijna aanroeren"* (p. 430). Ook zijn de mededelingen over het paar Withalsvliegenvangers, dat enige voorjaarsweken in de tuin van de heer A. D'Ailly in Amsterdam vertoefde, erg opvallend (pp. 451/452).

Er wordt melding gemaakt van 7 vogelsoorten, die niet zijn afgebeeld, maar die wel in de tekst onder de inlandse soorten genoemd worden. Van dit zevental noemt Nozeman er 3, te weten de *"Bruin-Groene of Kievitverwi-*

ge *Wulp*", waarmee hij ongetwijfeld de Zwarte Ibis (*Plegadis falcinellus*) bedoelde; het Auerhoen (*Tetrao urogallus*) en de "*Dubbele Graeuwe Lyster*" (*Turdus viscivorus*), Bij de Zwarte Ibis geeft Nozeman aan, dat dit "*de zeldzaamst voorkomende wulpsort*" is. Hij wekt daarmee de suggestie, dat de Zwarte Ibis vrij geregeld in voorjaar, zomer en herfst tussen de gewone Wulpen werd aangetroffen.

Het is opmerkelijk dat vrij algemene soorten in de "Nederlandsche Vogelen" niet voorkomen zoals Parel- en Roodkeelduiker, Havik, Ruigpootbuiserd, Rode Wouw, Wespendif, Smelleken, Visarend, Kanoetstrandloper, Rosse Grutto, Griel, Zeekoet, Bosuil, Zwarte Roodstaart, Paapje, Roodborsttapuit, Braamsluiper, Tjiftjaf, Fitis en Fluitier, Grauwe Vliegenvanger, Vuurgoudhaantje, Raaf, Barmsijs en IJsgors. Ze zijn niet afgebeeld noch worden ze vermeld. Hoewel Nozeman zelf ook met allerlei vangmiddelen en geweer "vogelde" zijn sommige onvermelde soorten te verklaren uit het feit dat ze uitsluitend oostelijke broedvogels in ons land waren. Nozeman twijfelde ook aan het bestaan van de Kuifleeuwerik als aparte soort. Op de vinkenbanen wordt "*stellig onder de Tien Duizend gemeene leuriken niet een Kuifleeurik gevangen*" (p. 27). Hij had er kennelijk geen weet van dat de Kuifleeuwerik een "hardnekkige" standvogel is.

Literatuur

- Bierens de Haan, J. A., 1941: De geschiedenis van een verdwenen Haarlemsch museum van Natuurlijke Historie. Jaarboek van de Vereeniging Haerlem. Pp.84-109 .
- Schlegel, H., 1852: Naamlijst der tot heden in de Nederlanden in den wilden
- staat waargenomen vogels. Bouwstoffen dl. 1, pp. 58-103.
- Schlegel, H., 1854-1858: De Vogels van Nederland.
- Uitgezogte Verhandelingen (uit de Nieuwste Werken v. d. Sociëteiten d. Wetenschappen in Europa en van andere Geleerde Mannen), dln. 1-10, 1757-1765. In dit seriewerk komen verscheidene bijdragen van Nozeman
- voor vertalingen van buitenlandse publicaties en gedeeltelijk oorspronkelijke
- beschrijvingen. (Beschrijving van de Water-Spreeuw. dl. 5, pp. 68-76, pl. XXXIII).